

Мистецькі біографії

**ІВАН ДРАЧ, ВІРА МЕЛЬНИК,
ЮРІЙ МУШКЕТИК**

С К О В О Р О Д А

БІОГРАФІЧНІ ХУДОЖНІ ТВОРИ

Харків
«ФОЛІО»
2022

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Іван Драч Віра Мельник

ВАРСАВА

Легенда про
Григорія Сковороду

Дотитрова частина

Натура. Київ. Пам'ятник Григорію Сковороді. Весна. Ранок.

Студенти Києво-Могилянської академії щовесни «вмивають» Сковороду. Скільки їх! І як дзвенять їхні відра! Як під їхніми рушниками відчуває себе наш вічний філософ і мандрівник? Івана Петровича Кавалерідзе свого часу примусили владоможці «взути» поета і просвітителя, а до того був він, звичайно, босий. Любив відчувати матінку Землю босими ногами, жити-ся її енергією, ласкою і щедрістю. Гомін навколо. Весело щебечуть пташки, радісно спілкуються між собою спудеї Могилянки, перекликаються дзвони церков старого Подолу.

Осторонь стоїть біля пам'ятника дивний чоловік із сопілкою. Він перебирає пальцями по калиновому інструменту, мелодія тече чисто і розкуто — вільно тече. Він босий, старі діряві джинси, куфайка накинута на плечі. Якраз по погоді. Лише босий проти погоди. І ростом, і рисами обличчя він нагадує Григорія Савича. Молоденька студентка запитує юнака, який саме витирає рушником обличчя Сковорода.

Д і в ч и н а

Хто цей дивний чоловік?

Ю н а к

Як хто? Сковорода!

Д і в ч и н а

Я бачу, що Сковорода, а хто він?

Ю н а к

А-а! Та це Грицько СамПоСобі. Він завжди приходить, коли ми купаємо Сквороду. Ходить босий і на сопілці грає. М и жартома прозвали його Сквородою, а він каже: «Я — Грицько СамПоСобі»...

Студенти закінчили роботу, підходять до Грицька.

Ю н а к

Добрий день, пане Грицю!

У нас сьогодні вертеп.

Приходьте, пограєте нам!

Гр и ц ь

А яка вистава?

Ю н а к

«Григорій Варсава Скворода»

Гр и ц ь

Дякую! Може, й прийду...

ВАРСАВА

Титри.

Натура. Музей Григорія Сковороди у Сковородинівці. Літо. Ніч.

Постать Сковороди беззвучно пересувається алеями парку, залитими місячним сяйвом, підходить до озера, до криниці, до старого дуба.

Інт. Кімната пані Ковалівської. Літо. Ніч.

Пані за шторами все ховається та визирає, дивиться як той під місяцем ходить алеями парку, загадково всміхається, мов хоче заговорити до кожного стрічного.

Голос за кадром

Року Божого 1814-го до пані зацної Євдокії Ковалівської став щоночі навідуватися старчик Григорій Варсава Сковорода. За ясного сонечка і не видно нікого, а лиш темна нічка заповнить славне село Пан-Іванівку, так якісь дива починають тривожити господиню. Вже двадцять літ минуло, як старчик благополучно упокоївся, аж раптом, видно, щось було не так, коли насипали на ньому могилу, і написали відомі слова: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Натура. Панський садок. Літо. День.

Під яблунею стара вдова, двоє слуг і священник, що освячує могилу.

Голос за кадром

Освятили. Та ще шаленіший почався вихор уночі, смерчі на воді, гроза в дубах і блискавка у хмарах.

А що вже гриміло та торсало дверима, не приведи Господи.

Н а т у р а . П а н с ь к и й с а д о к . Л і т о . Р а н о к .

Розрита могила Сковороди. Слути виймають з ями труну. Несуть через глибокий яр подалі від панського маєтку до викопаної ями.

Г о л о с з а к а д р о м

Нервова пані наказала перенести останки філософа і великого містика подалі з очей. Перепоховали Сковороду на горі за глибоким і крутим ярмом, щоб не зміг перебраться й безтілесний до панського маєтку.

Н а т у р а . М о г и л а . Л і т о . Д е н ь .

Викопана яма під розлогою липою. Священник стоїть з кадилом, щоб освятити мощі. Чоловіки знімають кришку труни, злякано дивляться на порожню труну.

Г о л о с з а к а д р о м

Пропав Сковорода, навіть сухих кісточок не осталось. Був собі старчик і не стало старчика! Отож він і ходив сновидою та лякав господиню. Кружляв вихором у дорожній пилюці — вертиполох, отож він смерчем бурунив на річці та човни перевертав у грозу, хто ж, як не Сковорода?! Він усілякі козацькі придибенції ще за життя знав, а тут ще й панію підлякував. І навіть вона йому здалася, така славна, сановита й богемільна пані?

Священник розводить руками, хреститься.

Г о л о с з а к а д р о м

Сказано, світ ловив його, та не спіймав.
Звідки він про себе все знав?

Навіть у могилу не зловив, навіть у дерев'яну хату зловити не зміг. Не дався старчик Грицько-невпійманий.

Н а т у р а . П а н с ь к и й с а д о к . Л і т о . В е ч і р .

Під деревом розкопана стара могила Сквороди, поряд з будинком палає багаття, біля нього стоїть вдовиця. Двоє старих слуг виносять з будинку старі речі Сквороди і кидають їх у вогонь. Вдова дивиться на це.

В д о в а

Геть цього проклятого Сквороду! Зберіть геть усе, що він понаписував. У вогонь! У вогонь!

І «Сад божественних пісень», і «Байки харківські». І трактати, і діалоги, і «Вступні двері до християнської добронравності» і «Наркіса», і «Симфонію, нареченну Книга Асхань», і «Буквар миру»... Все, що назбирав мій чоловік, який так любив цього старчика Сквороду... І його Вертеп, і шопку. У вогонь! У вогонь!

Вдова озирається і бачить під деревом.

В е р т е п

Той самий садок, але на 25 років раніше.

Під яблунею не зяє розкопана яма, а стоїть дерев'яна шопка вертепу з ляльками. Ляльками править сам Скворода. Лишивши ляльки, береться за сопілку, починає награвати мелодію.

Двоє слуг — іще молоді Пилип та Антон, — закутані у матерію на зразок римських тунік, виходять з-за шопки, танцюють.

Уся ця вистава діється перед іще молодою панею і живим чоловіком її — паном Ковалівським. Вони сміються з витівок своїх слуг. А поруч, поміж яблунями, стоїть челядь з усього двору — теж дивляться виставу.

Молода пані відривається від вистави і дивиться в бік себе самої — старшої.

C u t t o

Пані ніби перехопила свій власний погляд із двадцятип'ятирічної давнини. Нагадала, що за ляльками виконували вистави ще й свої слуги — лялькове дійство перетворювалось у виставу.

В д о в а

Ану стрибайте! Ану паліть!

Кричить вона до Пилипа та Антона, своїх слуг, які колись грали у виставах Сковороди. Старий Пилип та старий Антон здивовано дивляться на свою пані, яка ошаліла коло вогнища з книжок філософа, намагаються щось кинути у вогонь і дивно підстрибувати, аби якось догодити своїй господині.

У стороні за всіма спостерігає чоловік, схожий на Сковороду.

Н а т у р а . Ц в и н т а р . Л і т о . Д е н ь .

Хлопчик проходить з мамою біля цвинтаря. Копують свіжу яму. З глибини вилітає руда глина, рудий пісок, чутно шурхіт землі. Копача не видно, — наче сама земля вивергає руде ошмаття. Грудка за грудкою.

М а л и й С к о в о р о д а

Що це робиться, ма?

М а т и

Копують могилу.

М а л и й С к о в о р о д а

Нащо копають?

М а т и

Щоб сховати, — помер вчора...

М а л и й С к о в о р о д а

Од кого сховати?

М а т и

Од нас із тобою.

М а л и й С к о в о р о д а

І нас сховають?

М а т и

І нас. Тільки не тепер. Ще далеко.

М а л и й С к о в о р о д а

Не хочу, мамо, не хочу в землю. Хочу тут. Тут пташки, тут сонце.

М а т и

Дурний ти, Грицю, тримайся за мою спідницю. Ховайся за мене.

М а л и й С к о в о р о д а

Мамо, а де більше людей — на цьому світі, чи на тому? А який світ більший, — той чи цей? А як вони там без сонця живуть? Без місяця?

М а т и

Там Бог їм світить...

М а л и й С к о в о р о д а

А де живе Бог?

М а т и

Бог всюди, Грицю.

Малий Сковорода

І в мені?

Мати

В тобі, синку, живе Дух Божий!

Інт. Сільська школа. Осінь. День.

Отець Василь ходить між партами, поглядає на дошку. У класі кілька підлітків біля 10–12 років. Біля дошки розв'язує якесь складне завдання 12-річний Григорій. Рука швидко пише цифри, малює геометричні фігури. Отець Василь здивовано дивиться на Григорія.

Отець Василь

Звідки ти це знаєш?! Де ти вивчив?!

Сковорода (підліток)

Мені мій Дух підказує.

Діти сміються. Хлопчик крутить пальцем біля скроні, показуючи, що Гриць несповна розуму. Отець Василь зупиняє насмішки дітей, підходить до Григорія.

Отець Василь

Господь поцілував тебе в голову, Григорію! Їдь учитися до Київської академії.

Натура. Чорнухи. Садиба Сковороди. Літо. День.

На подвір'ї садиби стоїть запряжена бричка. Сава Сковорода допомагає отцю Василю вкладати валізи, кошук з харчами.

Сава Сковорода

Ви ж там позаботьтесь про Гриця, отче Василю!

Отець Василь

Не хвилюйтесь, я його передам у надійні руки своєму товаришу Гервасію.

Григорій стоїть, опустивши голову, терпляче зносить докори матері.

Пелагея Сковорода

Чого тобі не сидиться дома, Грицю, навіщо тобі той Київ?

Сковорода (підліток)

Я хочу пізнати світ, мамо, не плачте, простіть мене.

Мати заплакала ще сильніше, а батько підійшов, обняв сина, поцілував у чоло.

Сава Сковорода

Бережи себе, синку, шануй старших, не забувай, що ти зі славного роду — лицарів Духу, козаків-характерників!

Інт. Київ. Академічний корпус Могилянки.

Простора Конгрегаційна зала. За столом члени комісії, переважно духовенство. Поряд з отцем Василем сидить високий, чорнявий отець Гервасій. Вони інколи тихо перемовляються між собою. Григорій відповідає на запитання. Тримається впевнено і достойно.

Отець Гервасій

Грамотку і цифірь ви знаєте на відмінно. А скажіть, про що вчить Біблія?

Сковорода (підліток)

Про людське серце. Поварські книги вчать, як задовольнити шлунок, модні — як чепуритися, а Біблія вчить благородству серця.

Члени комісії з усмішками переглядаються поміж собою.

Учитель філософії

То Ви філософ, Григорію!
Знаєте, чого вчить філософія?

Сковорода (підліток)

Філософія — це любов до мудрості.
Вона дає життя нашому Духові, мир серцю, світлість думкам. Коли у людини дух веселий, то вона щаслива.

Отець Гервасій

А чого б Ви хотіли навчитися в академії?

Сковорода (підліток)

Я хочу навчитися зневажати смерть і плотські пристрасті.

Члени комісії здивовані відповіддю підлітка. Усміхаються, переглядаючись один з одним.

Натура. Берег річки. Літо. День.

Юний Сковорода (19 років) йде стежкою понад берегом річки. Бачить спідницю і сорочку. Здивовано роздивляється. Чує плескіт води. До берега пливе дівчина. Він зашарівся, мов обпечений, ховається в кущі. Дівчина виходить з води, підставляє сонцю мокре тіло. Волосся пасмами спадає на обличчя, вкриває шию, груди. Дівчина вправно піднімає волосся, закручує на потилиці, наспівуючи якусь мелодію. Григорій завмер, боїться по-

ворухнутися. Він вперше бачить молоду, красиву, оголену дівчину. Дівчина одягає сорочку, піднімає спідницю і йде до хутора.

Григорій кидається до річки, набирає в долоні воду, споліскує обличчя і йде за нею.

Н а т у р а . Х у т і р . Л і т о . Д е н ь .

Серед лісу — кілька хат і повіток. Григорій стежить за дівчиною. Назустріч йому виходить чоловік середнього віку.

П а в л о К о в б а с а

А я вас уже виглядаю, думаю, чи не заблукав, здорові будьте!

С к о в о р о д а

Добрідень, Павле Леонтійовичу!

Він озирається на дівчину, але вона вже зникла. Григорій роздивляється навколо, майор спостерігає здивовано за ним. Розчарований Григорій приходить до тями.

С к о в о р о д а

Як тут у вас гарно!

П а в л о К о в б а с а

Це хутір мого діда. Я тут оселився після військової служби. Мені добре, а от донька сумує... Отож і хочу, щоб ви її навчали музики.

Вони підходять до будинку. На подвір'ї стоїть дівчина, яку Григорій бачив на річці. Він радісно усміхається.

П а в л о К о в б а с а

Оленко, познайомся! Це — твій учитель музики Григорій Сковорода!

*Олена і Григорій уважно розглядають одне одного.
Батько хитро всміхається.*

Інт. Кімната Олени. Вечір.

Олена грає на скрипці, зазираючи в ноти. Григорій милується їй вродою. Бере флейту, підіграє. Чарівні звуки скрипки і флейти розливаються з відчинених вікон, наповнюють простір мелодією кохання. Григорій не зводить очей з Олени. Вона грайливо поглядає на нього. Несподівано сильний вітер вривається до кімнати, підхоплює ноти, кружляє в повітрі. Олена злякано дивиться на Григорія. Він намагається зачинити вікно. Новий порив вітру знову відчиняє вікно, гасить свічки. Сильно гримить, спалахує блискавка. Олена злякано наближається до Григорія. Він пригортає її.

Ск о в о р о д а

Тобі страшно?

О л е н а

Ні.

Блискавка освітлює їхні обличчя, але вони не зачиняють вікно, а ще міцніше туляться одне до одного, відчуваючи солодке тремтіння тіла. Нова блискавка освітила перший поцілунок.

Н а т у р а . Сільська церква. Літо. День.

Весільні дзвони розливаються урочистою мелодією, запрошують охочих подивитися вінчання хуторянської красуні Олени Ковбаси з її вчителем Григорієм Сквородою. Дівчата, прикрашені вінками та стрічками, парубки у вишиванках, молодиці в яскравих квітчастих

хустках і спідницях створюють живописну й веселу картину. Люди біля церкви гомонять, роздивляються наречених, які чекають запрошення диякона до церемонії вінчання. Пара справді красива. Вона — білява, тендітна, грайлива. Він — мужній, високий, стрункий, смуглявий, з виразними рисами обличчя, великими карими очима, які ніби проникають у душу кожній людині. Подруги, поглядаючи на молодих, стиха розмовляють між собою.

Перша дівчина

Щаслива Олена! Такий гарний чоловік, кажуть, дуже розумний...

Друга дівчина

Звичайно, він же в Києві у Могилянській академії навчався!

Третя дівчина

А я Олені не заздрю, чула, що він якийсь дивний. Годинами на сонце або на річку дивиться, з деревами розмовляє...

Олена привітно всім усміхається, а Григорій стриманий, зосереджений. У храмі триває приготування до вінчання. Біля вівтаря батюшка, одягнений у святкову ризу, виставляє на столик чашу з вином, приймає від паламаря весільні вінці. Диякон роздмухує панікадило, урочисто потріскують свічки. Молодих запрошують до церкви.

Раптом голосно заіржав кінь. Григорій оглядається і бачить, як стрімко мчить по дорозі рудий кінь, розвіваючи густою гривою. Кінь притягує погляд Григорія.

Флешбек. Натура. Літо. Село Чорнухи.
День.

Дванадцятирічний Грицько спостерігає за приборканням молодого лошака. На подвір'ї конюшні чоловік намагається осідлати коня. Скочив йому на спину, але кінь став дибки і скинув чоловіка на землю. Той підхоплюється, ловить коня за вуздечку, проте він відбивається копитами, потім виривається і тягне впертого чоловіка за собою. Грицько спостерігає двобій людини і тварини. Лошак гордо тримає голову, на вітрі розвівається його руда грива, нервово сіпаються ніздрі, ніби кінь відчуває кінець свободи. Нарешті він перестрибує тин і мчить у поле. Кінь летить назустріч волі.

Натура. Подвір'я церкви. День. Літо.

Григорій у своїх спогадах. Олена торкається його руки. Він спантеличено дивиться на неї, невпевнено заходить до церкви.

Інт. Церква. День.

Молодим стелять рушник. Батюшка починає церемонію вінчання. Григорій озирається на двері, на нього з ікон дивляться суворі очі святих.

Б а т ю ш к а

Боже пречистий і всякої тварі сотворителю, Ти через твоє чоловіколюб'є ребро праотця Адама преобразив у жінку і благословив їх, і сказав: ростіть і множіться, і володійте землею. Обох їх в одне злучив, бо ради того оставить чоловік отця свого і притулиться до дружини своєї, і будуть двоє, як одне тіло...

Григорій зі страхом слухає слова літургії, в серці наростає тривога, наморочиться в голові. Він ледве тримається на ногах. Раптом бачить, як у стіні

відчиняються двері, там стоїть його двійник і кличе рукою до себе. Григорій ступає крок до нього.

Б а т ю ш к а

Вінчається раб Божий Григорій рабі Божій Олені в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Священник підіймає руку, щоб надіти вінець на голову нареченому, і завмирає від несподіванки. Григорія в церкві немає. Спонтелічений батюшка дивиться з острахом на Олену. Вона випускає з руки свічку. Горить рушник, на якому стояли молоді. По церкві покотився гомін, розгублені люди не можуть оговтатися від такого дива. Олена ніби закам'яніла. Стоїть посеред церкви, з очей течуть сльози.

І н т. Ч и г и р и н с ь к и й п а л а ц. Л і т о. Д е н ь.

Сковорода читає *De libertate* (про свободу) — посвяту Богданові Хмельницькому. Його слухають спудеї Могилянки, гайдамаки, духовенство.

С к о в о р о д а

Що є свобода? Добро в ній якеє? Кажуть, неначе воно золотее? Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото, проти свободи воно лиш болото. О, якби в дурні мені не пошитись, щоб без свободи не міг я лишитись. Слава навіки буде з тобою, вольності отче, Богдане-герою!

Сковороду вітають друзі, отець Гервасій.

О т е ц ь Г е р в а с і й

Вітаю, Григорію! Кажуть, тебе зарахували до царського хору! Коли поїдеш до Петербурга?

С к о в о р о д а

Завтра. Благословіть, отче...

Натура. Ліс. Хата відунки. Осінь. Вечір.

Олена йде лісом до маленької, старенької хатинки. Сонце уже скотилося за обрій, в лісі густішають сутінки. Олена, озираючись, підходить, відчиняє двері.

І н т. Х а т а в і д у н к и .

У напівосвітленій кімнаті, завішаній сухими травами, сидить бабуся-відунка.

О л е н а

(плаче)

Допоможіть, бабусю...

Старенька лагідно дивиться на неї.

В і д у н к а

Проходь, доню, я знаю, чого ти прийшла...

Відунка садить її на маленький ослінчик, підкладає під ноги сокиру, сама нахиляється над чавунчиком з окропом.

В і д у н к а

Встану я, помолившись Богові, вийду, перехрестившись з хати у двері, з двору до воріт, вийду в чисте поле, на схід позираючи, де хата стоїть, а посеред хати дошка лежить, під дошкою туга голосить, білого світу чекає. Так раба Божа Олена чекає раба Божого Григорія.

У хату залітає сильний вихор, зриває трави, кружляє по кімнаті, піднімає з підлоги сокиру. Олена намагається втримати її обома ногами, з усієї сили тисне до підлоги. Старенька відунка теж крутиться по хаті разом з чавунчиком окропу. Бере ніж, кидає його у вихор. Вітер вщухає, в печі запалало полум'я. Олена сидить ані жива, ані мертва, злякано дивить-

ЗМІСТ

Іван Драч, Віра Мельник

ВАРСАВА. Легенда про Григорія Сковороду 3

Юрій Мушкетик

ДИЯВОЛ НЕ СПИТЬ. Повість. 121